

A MAGYAR ISKOLARENDSZER FEJLŐDÉSÉNEK VÁZLATA 1945 – 1969

Azok a monográfiák és tanulmányok*, amelyek ezzel a kérdéssel foglalkoznak, egybehangzóan állítják, hogy a második világháború után rendkívül nagyarányú változások és felgyorsult fejlődés következett be a magyar iskolarendszer alakulásában. Ezek a változások — méreteiket, ütemüket és társadalmi összehatásukat tekintve — kimerítik a „gyökeres”, a „forradalmi”, a „korszakalkotó” jelzők kritériumait.

Mindez szoros függvénye a Magyarországon végbement — ugyancsak korszakváltó — társadalmi-gazdasági fejlődésnek. Ezúttal természetesen nem az a feladatunk, hogy a társadalom egész rendjének a megváltozását állítsuk vázlatunk homlokterébe, noha témánk gyakorlatilag e változások egy részének, a művelődéspolitikának — ha nem is teljes, de széles — vetülete. Helyel-közzel azonban érdemben fogunk érinteni — mint meghatározókat — társadalompolitikai kérdéseket is.

Az iskolafejlesztés új vívmányainak értékeléséhez több mércét lehet alapul venni: pl. történeti mércéként az 1945 előtti állapotokat; vagy az összehasonlítást más országok iskolarendszereivel. Ezúttal válasszuk egyrészt a hazai történeti mércét, másrészt — ennél a szempontnál is jóval nagyobb súllyal — azokat a társadalmi szükségleteket, amelyeket a szocializmus építésének időszakában iskolarendszerünk hivatott volt kielégíteni.

A két világháború közötti magyar iskolarendszert legáltalánosabban a következő vonások jellemezték:

az iskolafenntartók megosztottsága a vallási felekezetek, az állam és községek és a magánosok között;

a „zsákutcák”, azaz olyan iskolatípusok, amelyek a továbbtanulást csak korlátozottan, csak újabb „zsákutcák” irányában tették lehetővé;

az egész iskolarendszer szerkezetének és a műveltség tartalmának a hatalom birtokában levő osztályok érdekeivel való teljes azonossága (a hatalomban a nagytőkések, földbirtokosok, a polgárság és kispolgárság osztozott);

a nevelés ideológiai alapjai, a nacionalizmus és a valláserkölcsi szemlélet.

A két világháború közötti művelődési viszonyokat legszembetűnőbben a népiskola, a gimnázium és a polgári iskola jellemzi.

A *népiskola* 6 osztályos volt, amelyet 3 éves ismétlő iskola egészített ki. Csak 1940-ben hoztak törvényt a 8 osztályos népiskola kiépítéséről. 1945-ben a népiskoláknak több mint 90%-a 6 osztállyal működött.

* A forrásjegyzék a tanulmány végén található meg; kizárólag publikált közleményeket tartalmaz.

A népiskoláknak — egy 1937/38-as adat szerint — a 67⁰/₀-a felekezeti volt. Ugyancsak 1937/38-as adat szerint a mintegy 7000 népiskolából csak 9⁰/₀ működött több tanítóval. A 6 osztályos népiskolát általában csak a tanulók 60⁰/₀-a végezte el (vagy jelentkezett továbbtanulásra). A továbbtanulás arányára jellemző, hogy az elemi iskola 4. osztályát elvégző tanulók 70⁰/₀-a a népiskolában maradt, csak 20—25⁰/₀-a tanult tovább.

A *gimnázium* 8 osztályos volt. Az állami és felekezeti gimnáziumok együttes száma 1937/38-ban 173. Ezek főként a hagyományos latinos humán műveltséget nyújtották, és a műveltség egyetemes horizontját többségük még az országos nívóhoz képest is vidékies provincializmusra szűkítette le.

Felsőfokú (főként egyetemi) beiskolázásra csak a gimnázium jogosította a fiatalokat. A tanulás költségei azonban olyan magasak voltak, hogy a munkás és paraszt származású fiataloknak az aránya a két világháború között nem haladta meg a 4—5⁰/₀-ot.

A gimnázium — társadalmi funkcióját tekintve — elit-iskola volt. A szelekciót nem az oktatás, illetve tanulás minősége, hanem automatikusan a szülők társadalmi helyzete végezte el. Az egyes gimnáziumok — tradícióiktól és a tanári kartól függően — nagyon eltérő színvonalú képzést nyújtottak, és mivel a felsőfokú intézmények, a zsidókra már a 20-as évek elejétől kezdve kiterjesztett numerus clausus-on kívül más szelektálást — pl. felvételit — nem alkalmaztak, a jól szituált társadalmi rétegek elégséges rendű tanulói is tovább juthattak az egyetemekre és főiskolákra, ha szüleik a tanulás költségeit fedezték.

Azok a 10—14 éves gyermekek, akiknek szülei társadalmi helyzetüknél fogva a 8 osztályos gimnáziumi továbbtanulást nem vállalhatták, de a népiskola 6 osztályát sen tartották kielégítőnek, az ún. *polgári iskolába* iratkozhattak. Ez négy osztályos volt, a gimnáziumban való továbbtanulásra nem jogosított. Az oktatást polgári iskolai tanárok látták el (akik 4 éves főiskolai szintű tanárképzésben részesültek). A polgári iskola többet nyújtott, mint az elemi és kevesebbet, mint a gimnázium.

Helyszűke miatt nem tudunk kitérni az 1945 előtti művelődési viszonyok sokoldalú jellemzésére. A felsőoktatás bemutatását is kénytelenek vagyunk mellőzni. De meg kell jegyeznünk, hogy az oktatási rendszert képszerűen leegyszerűsített olyan piramishoz hasonlítani amelyet nem egyenletes elosztású lépcsők képeztek. 1937/38-ban a népiskolai tanulók száma meghaladta az egymilliót, a középsikolai tanulók száma félszáz ezer volt, a felsőfokú intézményekbe beiratkozóké viszont csak a tízezret haladta meg. Tehát az állampolgárok gyermekeinek csak 1—2⁰/₀-a jutott el a piramis tetejére.

Az általános iskola

1945-ben a mintegy magától értetődő és a fegyverszünetben is leszögezett azonnali feladaton, a fasizmus szellemi hagyatékával való gyökeres szakításon (és ennek adminisztratív lebonyolításán) kívül az első helyen az általános műveltség alapjainak kiszélesítése, a *8 osztályos általános iskola* megteremtése állt.

Az Ideiglenes Kormány 1945 nyarán rendelte el a 8 osztályos általános iskolát, amely a tankötelezettséget 6—14 éves korig ingyenesen minden gyermekre kiterjesztette.

Egyidejűleg fokozatosan megszűnt a *népiskola*, a *polgári iskola* és a *gimnázium alsó 4 osztálya*.

Az általános iskola a korosztály minden tekintetben új típusú iskolája lett, amelynek feladata volt egyetemesen magasabb színvonalra emelni az állampolgárok alapműveltségét; minden gyermek számára egyenlő művelődésjogi indulóhelyzetet biztosítani a továbbtanuláshoz, bármilyen távolabbi pályacélok merüljenek is fel.

Az általános iskola 1946-os tanterve a műveltség alapjainak új struktúrájáról gondoskodott. Összehasonlítva ezt a műveltségstruktúrát a háromféle „előd”, a népiskola, a polgári iskola és a gimnázium alsó tagozatának jellegzetes vonásaival, meg kell jegyezni a következőket:

a) Megszüntette a népiskola fő jegyét, az alapműveltségnek lényegében az írni-olvasni-számolni tudásra való korlátozását. A népiskolai alapműveltségben helyet kaptak ugyan az érzékszervek segítségével történő megfigyelések, de hiányzott abból a logikus kombinatív készség fejlesztése, hiányoztak a technikai civilizáció századfordulótól beállt gyors előretöréséhez való alkalmazkodáshoz szükséges természettudományos alapismeretek és kifejlesztett készségek. A népiskola az egyszerű kétkézi dolgozók gyermekeinek iskolája volt. Az új általános iskola viszont már alkalmas volt arra, hogy bármelyik társadalmi réteg művelődési alapigényeit kielégítse.

b) A polgári iskolával összehasonlítva az általános iskola bőségesen nyújtotta mindazt, amit az adott életkorban a szakrendszerű oktatás nyújthat, és ehhez többletként a továbbtanulásra jogosítást.

c) Összehasonlítva a gimnázium volt alsó tagozatával, elejtette a képzés formális, öncélú vonásait; pl. a latin tanulását a kötelezőből a választhatók sorába minősítette át. Kezdetben természetesen nem volt könnyű megteremteni a „csatlakozást” az általános iskola és a gimnázium között; nemcsak azért, mert az általános iskola keletkezéskor volt, hanem azért sem, mert az új négy osztályos gimnázium meg szintén átalakulóban volt. Másként alakult a tanulóknak az iskolai tradíciókhoz való viszonya is. Az általános iskola 8 évig fogadja be a gyermekeket, a gimnázium falai között pedig mindössze 4 évet töltenek.

d) Az új általános iskola a tanulók szabad választására és az iskolavezetés jó szervezőképességére bízta az idegen nyelvek tanulását. Ha volt megfelelő nyelvtanár, az iskolák taníthatták az élő modern nyelveket (angol, francia, német, orosz) és a holt nyelvek közül a latint. Ez olyan új vonás, amellyel egyik jogelőd sem rendelkezett.

e) Ha mindehhez hozzávesszük, hogy az általános iskola első tantervét egy viszonylag következetesen demokratikus-humanisztikus-nemzeti műveltségideál hatotta át; hogy a természettudományok nagyobb volumenben szerepeltek; hogy a tanterv figyelmet fordított a gyakorlatiasság érvényesülésére; s hogy mindehhez a világban való elfogulatlan tájékozódáshoz szükséges széles skálájú nyelvtanulás is társult — nyugodtan állíthatjuk, hogy az új iskolatípus nemcsak hazai „elődeihez”-hez képest volt új, hanem célját és komponenseit tekintve minden tekintetben megütötte a szélesen megalapozott demokratikus alapműveltség korszerű koncepcióját, amelyet számos gazdaságilag fejlettebb ország sem az idő tájt, sem azóta nem tudott megvalósítani.

Az általános iskola valóságos színvonala természetesen számos objektív feltételtől függött; a megvalósítás hosszú folyamatnak bizonyult, amely az összes tárgyi és személyi feltételek tekintetében ma sem érte el maradéktalan kiteljesedését.

Ennek a folyamatnak a tényezői:

a többségében egyházi eredetű falusi kisiskolai hálózat nagyobb iskolaegységekben való tömörítése;

a tanítók egy részének diplomaszerezéshez kötött szaktanítókká, szaktanárokká való átképzése;

az általános iskolai tanárképző hálózat kibővítése;

a képzés és nevelés egész szintjének emelése;

küzdelem a lemorzsolódás és ennek burkolt formája, a túlkorosság ellen.

E folyamatból — mintegy elébe vágva az eseményeknek — emeljük ki egy tényezőt, az egyházi iskolák elaprózott partikularizmusát. Ennek felszámolása szélesebb ívű társadalom- és kultúrpolitikai esemény, az egyház és állam viszonya rendezésének, az iskolák államosításának része. Ez 1948 nyarán következett be: magába foglalta az egyházi iskolák túlnyomó többségének szekularizációját, a kevés számú magániskola kisajátítását és a községi, városi iskolák valamennyi iskolával egységes főhatóság alá való rendelését.

Az iskolák államosítása soká nem halasztható előfeltétele volt az iskolafejlesztés felgyorsításának, ebbe beleértve az iskolarendszer strukturális változásait, az egységes tanterveket és a nevelés egész szellemét. Csak ennek előrebocsátásával tudjuk értelmezni mindazokat az adatokat és egyéb tényeket is, amelyek az általános iskola kialakítására, fejlesztésére jellemzőek.

Az általános iskola megszületése előtt a következő volt a helyzet:

népiskola	7068
fiú és leány polgári iskola.....	367
fiú- és leány-gimnázium	173
A népiskola fenntartói:	
állam	1539
félekezetek	4605
községek.....	797
magán- és társulati iskolák	127
összesen:	7068

Az 1945/46. iskolai évben 1476 állami iskola megindítását vették tervbe, de a háború kihatásaival tetézett kezdeti nehézségek miatt csak 816 nyílt meg; ezek közül 286 állami, 111 községi és 419 felekezeti.

Ha megvizsgáljuk a Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai Osztályának az általános iskoláról gyűjtött legjellegzetesebb összehasonlító adatait, — amelyeket a következő lapon mutatunk be — különböző tényeket és összefüggéseket ismerhetünk fel azokban.

a) Az államosítás évében (1948) jelentősen csökkent az iskolák száma, ami igen kedvező jelenséget takart: a falusi felekezeti, 1—2 tanerős kisiskolák megszűnését és többtanerős, nagyobb iskolák létrehozását (bár ezek egyelőre még a korábbi felekezeti épületekben kezdték meg működésüket). Az osztálytermek, tanerők és tanulók száma azonban ebben az évben sem csökkent, hanem némileg növekedett.

b) A kisiskolák csökkentése az államosítás után is feladat maradt; a törekvés az adatok skáláján jelentkezik is egészen 1952/53-ig. A kisiskolák teljes felszámolását ugyanis települési tényezők korlátozzák. A megszüntetésre irányuló tendencia újabb hulláma 1960-ban mutatkozik, és a tanyaközpontok, körzeti iskolák felállítására irányuló törekvéssel párhuzamos. Ezt a tendenciát erősítik a mezőgazdasági termelősövetkezetek gazdasági sikerei, mert ez magával vonja a kis települések egy részének elnéptelenedését.

c) Az általános iskolák számának alakulása tehát részben történeti-iskolaszervezeti, részben településtörténeti-demográfiai tényezőktől függően alakult.

Általános iskolai összehasonlító adatok

Az általános iskolák jellemző adatainak alakulása az 1937/38. tanévtől

Tanév	Általános iskolák száma	Osztálytermek száma	Tanuló-csoportok száma	Tanerők száma	Tanulók száma
1937/38	7296	—	—	26 017	1 096 048
1945/46	7440	17 442	20 655	24 724	1 096 650
1946/47	7380	—	—	32 930	1 099 550
1947/48	7497	21 559	—	33 142	1 126 624
1948/49	6202	21 924	30 015	35 203	1 188 056
1949/50	6205	22 451	30 234	35 041	1 202 057
1950/51	6185	24 723	31 459	35 248	1 229 957
1951/52	6156	24 896	32 277	38 089	1 205 173
1952/53	6102	25 116	33 402	39 869	1 196 043
1953/54	6108	25 434	34 764	43 108	1 203 346
1954/55	6168	25 998	36 786	45 955	1 207 455
1955/56	6220	26 905	38 404	50 259	1 226 200
1956/57	6273	27 343	39 597	52 214	1 255 001
1957/58	6291	28 054	41 032	53 667	1 259 114
1958/59	6314	28 690	41 616	55 056	1 268 650
1959/60	6322	29 550	42 255	56 449	1 314 432
1960/61	6307	30 155	42 763	57 290	1 392 260
1961/62	6261	30 791	43 478	58 333	1 444 543
1962/63	6220	31 147	44 109	59 921	1 472 743
1963/64	6162	31 529	44 518	61 518	1 468 683
1964/65	6105	31 570	44 473	62 108	1 445 124
1965/66	6036	31 711	43 949	62 167	1 413 512
1966/67	5954	31 680	43 323	62 241	1 380 286
1967/68	5866	31 694	42 880	62 340	1 331 079
1968/69	5771	31 652	42 315	62 523	1 254 745

d) Az osztálytermek száma általában egyenletesen emelkedett, hasonlóképpen a tanulócsoporthoz és tanerők száma is.

e) A tanulólétszám a legmagasabb az 1962/63-as tanévben volt, összefüggésben a születésszabályozásnak az 1950-es évek elejére jellemző korlátozásával.

f) Az adatsoporthoz egymáshoz való viszonyából következtetve öröndetes, hogy 1968/69-ben nagyjából ugyanannyi tanulóra több mint 10 000 tanerővel jutott több, mint 1956/57-ben. (Nem érdektelen azt sem megjegyezni, hogy 1956/57-ben — tehát az 1956-os ellenforradalmat követő tanévben — a tanerők létszáma nem csökkent, hanem az előző tanévhez képest emelkedett.)

Az iskolai munka egész színvonalát meghatározó tényezők között eminens helyet foglal el a *tanterv*, amely meghatározza a műveltség tartalmát és a nevelés általános irányát.

Az általános iskolai műveltség tartalmát több, időrendben egymást követő tanterv határozta körül. Ezeket a bevezetésük évével szokás jelölni: 1946, 1950, 1956, 1958, 1963.

Az 1946-os tantervet, amelyet demokratikus-humanisztikus és általában magas színvonalú művelődési igényei miatt lehet éles kontrasztba állítani az előző korszak művelődéspolitikájával s különösen a népiskolai képzés visszatartott, alacsony műveltség szintjével, s amely egy új korszak hajnalán a jövő előtt kaput táró feladatának is eleget tett — már érdemben jellemeztük.

A munkásság és parasztság politikai szövetsége Magyarországon 1948-ban vette át a hatalmat, és ezt 1949-ben a Magyar Népköztársaság Alkotmányának kiadásával pecsételte meg. Ennek a korszakváltó politikai fordulatnak művelődéspolitikai kihatásai rövidesen jelentkeztek.

1950-ben elkészültek az alapfokú (és középfokú) képzés számára az új, szocialista célokra koncentrált tantervek. Ezek legfőbb vonásai: a tudományosság fokozásának közvetítésével a marxizmus—leninizmus tervszerű jelentkezése a művelődési anyagban és a világnézeti—erkölcsi nevelésben. Mindez azonban kellő hazai tapasztalat és előzetes kísérlet hiányával történt, elsősorban a szovjet példa útmutatásai szerint, számottevő új vívmányok és nem lebecsülendő hibák kíséretében..

A tanterv döntő új vonása a marxizmus—leninizmus meggyökeresedése a műveltség társadalmi funkciójának, tudományos tartalmának, az emberi magatartás—erkölcs és világnézet viszonyának szemléletében.

Az új tantervben egyaránt fokozódik a természettudományok előretörése és az ideológiahordozó tantárgyak (anyanyelv és irodalom, történelem, földrajz) szerepe.

Módosult a kötelező és nem kötelező tantárgyak rendje. Megszűnt a választható idegennyelv-oktatás, helyét az orosz nyelv kötelező tanulása foglalta el.

(A hitoktatás az iskolák államosítása, 1948 óta az általános és középiskolában egyaránt fakultatív volt.)

A marxizmus—leninizmus meghonosításának jegyében fogant első szocialista tantervet néhány vonatkozásban az arányvétel jegyei kísérték: magasak voltak a heti óraszámok (1. oszt.: 21; 4. oszt.: 27; 5. oszt.: 29; 8. oszt.: 31; a tanítási órák 50 percesek voltak); fakultatív tantárgyaknak már nem jutott hely, mert a tantervkészítők figyelmét a kötelező tantárgyak kötötték le. A tananyag mennyisége, a tankönyvek terjedelme mértéken felüli; de a tananyag minősége sem volt összhangban a gyermekek életkori szintjével. A tanításban előtérbe kerültek a verbális módszerek; részben a tárgyi feltételek hiányában is, háttérbe szorult a szemléltetés; a túlméretezett tananyag megtanításához szükséges idő hiányában a tanítás módszerei elszürkültek; a tanulók ellenőrzése nagyobb hangsúlyt kapott, mint az ismeretek elsajátítását biztosító tanítási módszerek.

A maximalizmusból sokféle baj származott. A természettudományok előretörése ellenére az oktatásban visszaszorult a gyakorlás és gyakorlatiasság. Csak nyomokban kapott helyet a tantervi struktúrában a kommunista nevelés egyik klasszikus alapelve, a politechnikai képzés és a munkára nevelés.

A humán és nemzeti tantárgyakban, az anyanyelv és irodalomban, a történelemben, a földrajzban kezdetben az eszményképektől mentes, vulgármaterialista, ökonomista szemlélet űralkodott.

A maximalizmus különösen nyomasztó volt az alsó tagozat 1—4. osztályában. Ezért 1954-ben megkezdődtek az alsó tagozati tanterv átdolgozásának munkálatai, amelyet 1958-ban a felső tagozat tantervének módosulása is követett.

Ezeknek a munkálatoknak a vezérmotívumai között sok szó esett a maximalizmusról és a tanulók életkori sajátosságainak figyelembevételéről. Az új általános iskolai tanterv (alsó tagozat 1956, felső tagozat 1958) s a hozzá készített tankönyvek igyekeztek e két jellemző problémát feloldani. Ez a törekvés az alsó tagozaton sikeresebb volt, mint az általános iskola felső tagozatán. Kétségtelen pozitívumuk — az ellenforradalom okozta átmeneti zavar ellenére — a marxizmushoz való egyértelmű ragaszkodás, de még híjával voltak olyan átfogó, új pedagógiai koncepciónak, amely a művelődés alapvető világnézeti funkcióján

kívül egyéb funkciókat is korszerűen tudna megoldani; pl. kialakítani a gyermek életkori szakaszaihoz mért olyan tantárgyakat, amelyek nem a tudomány enciklopédikusan kicsinyített másai; megoldani a művelődési anyag vertikális és horizontális szerkezetét a tantárgyak felfelé menő rendszerében és egymáshoz való viszonyában (szaknyelven: a linearitást és koncentrikusságot) és az ebből fakadó átmeneti zökkenőket az alsó tagozat 4., a felső tagozat kezdő, 5., illetve záró, 8. osztályában. Arra azonban, hogy az új kezdeményezések már elkerülhetetlenek voltak, jellemző, hogy az 1958-as tantervben tűnt fel ismét tantárgyi keretben a politechnikai képzés új előfutáraként a „gyakorlati foglalkozás” heti 2 órában.

Ezek az új — alsó tagozati (1956) és felső tagozati (1958) — tantervek még nem támaszkodtak az általános műveltség korszerű tartalmának mélyebb elemzésére, s éppen ezért jelentőségük elsősorban a politikai kérdésekhez való viszonyukban mutatható ki. Szakítottak azzal a durva szemizmussal és tartalmatlan frazeológiával, amely a szakélyi kultusz jegyében az 50-es évek elején az iskolai nevelés felszínét elborította, és fékezte vagy éppen eltorzította a műveltség személyiségformáló hatását.

Konceptcionálisan újat hozni csak az 1963-as általános iskolai tanterv tudott, amely 1961-ben a III. törvénnyel elindított, az egész iskolarendszert átfogó *iskolareform* egyik teljesítménye. Ez a tanterv — bár nem maradéktalanul — de tendenciájában egy olyan műveltség körvonalait jelölte ki, amelyben a korszerű tudományos tartalom, a marxista eszmeiség, a politechnikai gyakorlatiasság, a személyiség fejlődésének eszmei, ismereti és munkába oltott komponensei harmonikusan összhangba kerülnek.

Az iskolareform újból rendezte az egyes iskolatípusok egymáshoz való viszonyát. Az általános iskolát mint az új társadalmi rend legnagyobb művelődési vívmányát, szervezetében ugyan érintetlenül hagyta, de jobban hozzáigazította mint alapot, a ráépülő középfokú képzéshez. Ez szélesen megalapozó jellegének jobb kimunkálásában jutott kifejezésre. Ebben a tantervben kiegészítésként ismét feltűntek az idegen nyelv-oktatásban második nyelvként fakultatív tárgyak is, az iskolák pedagógus-ellátottságától függően.

A középiskola

Ebbe a gyűjtőfogalomba tartoznak mindazok a 4 (esetleg 5) osztályos, az általános iskolai 8 osztály elvégzéséhez kötött intézmények, amelyeknek nappali tagozatai a 14—18 évesek képzését látják el, s a záróvizsga (pl. érettségi) eredményes letételével továbbtanulásra is jogosítanak. Ide tartoznak a gimnáziumok, a középfokú technikumok, a szakközépiskolák; 1958-ig ide tartoztak a tanító- és óvónőképző intézetek is (amelyeket továbbfejlesztettek és a gimnáziumi érettséghez kötött, igényesebb képzést nyújtó intézményekké alakítottak át). Újabban ide tartoznak azok a szakmunkásképző intézmények is, amelyek az ún. „emelt szintű” képzés bevezetésével utat nyitnak az érettségi és a felsőfokú intézményekben való továbbtanulás felé is. Nem sorolhatók egyértelműen a gyűjtőfogalomba az ipari tanulóiskolák (a régi szóhasználatban: az inasiskolák vagy tanonképzők), amelyek ugyan kötöttek az általános iskola eredményes elvégzéséhez, de csak 3 osztályosak, és továbbtanulásra csak újabban, a fentebb említett „emelt szintű” képzés segítségével jogosítanak.

I. Iskolák száma

Tanév	Állami	Felekezeti	Művészeti iskola	Szak-középiskola	Tanító	Óvónő
	gimnázium				képző	
1937/38		173	—	—	55	4
1946/47		175	—	—	58	4
1947/48		180	—	—	60	5
1948/49		199	—	—	55	12
1949/50		169	—	—		65
1950/51	151	20	4	—	49	10
1951/52	144	18	3	—	48	21
1952/53	156	11	9	—	48	22
1953/54	166	11	10	—	49	22
1954/55	172	11	4	—	49	22
1955/56	190	11	8	—	45	20
1956/57	207	11	8	—	41	12
1957/58	220	11	8	—	28	12
1958/59	221	11	8	—	26	11
1959/60	235	10	8	—	—	—
1960/61	240	10	8	—	—	—
1961/62	245	10	8	1	—	—
1962/63	259	10	8	2	—	—
1963/64	321	10	8	27	—	—
1964/65	366	10	8	45	—	—
1965/66	363	10	8	53	—	—
1966/67	358	10	8	66	—	—
1967/68	352	10	8	93	—	—
1968/69	346	10	8	110	—	—

2. Osztályok száma

Tanév	Állami	Felekezeti	Művészeti iskola	Szak-középiscola	Tanító	Óvónő
	gimnázium				képző	
1937/38		853	—	—	283	14
1948/49		1075	—	—		271
1949/50	1109	76	35	—	219	39
1950/51	1233	132	26	—	255	47
1951/52	1348	143	27	—	262	59
1952/53	1510	86	44	—	295	79
1953/54	1606	87	60	—	302	96
1954/55	1818	84	31	—	265	79
1955/56	2062	84	50	—	210	59
1956/57	2297	84	52	—	164	37
1957/58	2531	84	51	—	86	25
1958/59	2726	84	53	—	75	14
1959/60	2884	80	53	—	29	—
1960/61	3016	80	55	—	—	—
1961/62	3150	81	59	81	—	—
1962/63	3411	82	60	196	—	—
1963/64	3801	82	61	449	—	—
1964/65	4133	82	63	831	—	—
1965/66	4185	81	59	1201	—	—
1966/67	4033	80	58	1496	—	—
1967/68	3849	79	62	1754	—	—
1968/69	3741	78	68	2014	—	—

oktatás, nappali tagozat

M.M.	Nem M.M.		Ipari	Mezőgazdasági	Összesen	Különbség az előző évhez képest	Tagozatként működő szakközépisk.**
hatósági közgazdasági							
technikum							
	49		—	4	285	—	—
73		—	25	37	372	—	—
81		—	39	40	405	+33	—
65		—	32	39	402	-3	—
59		—	41	53	387	-15	—
63		—	58	50	405	+18	—
68		—	64	55	421	+16	—
	67		66	48	427	+6	—
	66		71	46	441	+14	—
42		23	71	48	442	+1	—
43		22	68	48	455	+13	—
41		23	68	45	456	+1	—
37		21	67	45	449	-7	—
35		21	66	36	435	-14	—
35		21	64	38	411	-24	—
35		21	65	40	419	+8	—
35		21	64	41	425	+6	40
35		21	66	40	441	+16	82
36		21	67	40	530	+89	134
37		21	66	40	593	+63	183
33		21	65	38	591	-2	193
28		21	59	39	589	-2	189
14		21	57	37	592	+3	181
—		21	54	37	586	-6	223

* Más iskolatípustól szervezetenként különálló intézmények.

** Más középiskolátípussal közös igazgatású intézmények. Az iskolák számában nem szerepelnek.

M.M.	Nem M.M.		Ipari	Mezőgazdasági	Összesen	Összesen az előző tanév %-ában
hatóságú közgazdasági						
technikum						
	326		—	19	1495	
448		—	163	151	2108	
436		—	229	145	2288	108,5
462		—	357	164	2676	116,9
507		—	513	202	3061	114,4
432		96	685	214	3441	112,4
305		242	792	247	3737	108,6
301		223	784	259	3844	102,9
279		184	671	210	3809	99,1
256		168	639	175	3872	101,7
247		168	611	176	3972	102,6
252		173	606	152	4135	104,1
267		185	643	158	4299	103,9
303		192	658	181	4485	104,3
319		193	678	193	4754	105,9
323		195	713	204	5184	115,6
306		198	736	205	5838	112,6
242		197	736	191	6475	110,9
158		186	732	200	6802	106,0
83		177	713	201	6841	100,6
23		128	698	202	6795	99,3
—		81	647	156	6785	99,9

3. Tanulók száma

Tanév	Állami	Felekezeti	Művészeti iskola	Szak-középfiskola	Tanító-	Övönő-
	gimnázium				képző	
1937/38		30 593	—	—	8 336	450
1946/47		29 557	—	—	11 867	499
1947/48		34 541	—	—	12 153	477
1948/49		36 758	—	—	9 132	797
1949/50		44 150	—	—		10 263
1950/51	44 936		4318	713	9 314	1636
1951/52	47 254		4826	783	9 263	2303
1952/53	53 321		2661	1050	10 137	2946
1953/54	57 283		2807	1446	10 350	3651
1954/55	60 846		2745	867	7 463	2535
1955/56	67 727		2856	1156	5 494	1557
1956/57	77 398		2805	1189	4 112	876
1957/58	82 772		2598	1184	2 000	534
1958/59	92 628		2703	1299	1 949	312
1959/60	99 349		2678	1414	788	—
1960/61	105 598		2660	1432	—	—
1961/62	114 080		2729	1443	2 960	—
1962/63	123 661		2727	1416	7 149	—
1963/64	137 019		2744	1406	16 024	—
1964/65	147 034		2855	1387	29 124	—
1965/66	144 022		2878	1325	41 220	—
1966/67	133 316		2838	1357	49 873	—
1967/68	126 331		2779	1483	59 114	—
1968/69	122 828		2788	1658	69 345	—

1945 után olyan középiskolai hálózat kiépítése volt a cél, amely megszünteti a volt uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát, biztosítja a dolgozó osztályok közép- és felsőfokú továbbtanulását. Megszünteti a középiskolai hálózaton belül a gimnázium elit-jellegét, és kielégíti a gyorsan fejlődő gazdasági élet gyakorlati képzését igénylő középfokú kaderszükségletét.

A középiskolák számáról és befogadó képességéről összesen 3 táblázatot mutatunk be, az iskolák, az osztályok és a tanulók száma szerint. (Lásd az előző lapokon.) Az adatok skálájából több következtetés is adódik:

a) Fokozatosan emelkedett a gimnáziumok száma, lehetővé vált a dolgozó osztályok gyermekeinek tömeges beáramlása a továbbtanulás szempontjából a legtöbb választási lehetőséget kínáló iskolatípusba.

b) Szélesen kibővült a szakirányú képzés minden ága; megjelentek az ipari technikumok, párhuzamosan az ország gazdasági struktúrájának változásával.

c) A gimnáziumi hálózat általában fokozatosan bővült, s a gimnáziumok száma csak 1965-ben kezdett némileg apadni, összefüggésben egy újfajta középiskola, a szakközépiskolák fejlesztésével.

d) A technikai hálózatban a korábban domináló közgazdasági technikum (a kereskedelem középszintű vezetését és a vállalati könyvelést előkészítő képzés) némileg visszaszorult, s a skálán előre törtek a túlfeszített iparosítással és ugyancsak túlfeszített mezőgazdasági politikával párhuzamosan elsősorban az ipari, de a mezőgazdasági technikumok is. Ezek gyors fejlesztése 1955-ben kulminált; ekkor már tudatosultak a túlfeszített gazdaságpolitika hibái s e hibák áttételeződése a technikai hálózatra is.

M.M.		Nem M.M.		Ipari	Mezőgazdasági	Összesen	Összesen az 1937/38 tanév %-ában
hatóságú közgazdasági		technikum					
	12 164	—	—	806	52 349	100,0	
17 644	—	—	3 804	2729	66 100	126,3	
46 758	—	—	5 624	3048	72 571	138,6	
15 482	—	—	6 616	3295	71 780	137,1	
15 365	—	—	7 804	4482	82 064	156,8	
46 555	—	—	13 058	5235	95 765	182,9	
17 684	—	—	18 942	6834	107 889	206,1	
	18 254	—	23 778	7285	119 432	228,2	
10 391	8243	—	27 063	8565	129 769	247,9	
9 582	6823	—	23 855	7911	122 627	234,3	
8 893	5530	—	19 828	6065	119 106	227,6	
8 616	5223	—	19 933	5349	125 501	239,8	
8 396	5354	—	18 624	5051	126 513	241,7	
8 801	5806	—	18 995	4664	137 157	262,0	
9 400	6306	—	20 427	5136	145 498	277,9	
11 004	6726	—	21 860	6247	155 527	297,1	
12 224	7214	—	23 364	6949	170 933	326,6	
12 578	7521	—	24 938	7464	187 454	358,1	
12 001	7792	—	26 096	7601	210 683	402,5	
9 533	7810	—	26 476	7089	231 308	441,9	
6 093	7368	—	26 335	7348	236 589	451,9	
3 107	6932	—	25 685	7191	230 299	439,4	
868	4824	—	25 066	7194	227 659	434,8	
—	3005	—	23 347	5231	228 229	435,9	

e) A technikai képzés számszerű és strukturális jegyeinek arányosítása párhuzamos egy másik folyamattal, a szakközépiskolai hálózat fokozatos kiépítésével. Az utóbbi négy évben ez a hálózat megkétszereződött, s a szakközépiskolák száma egyenlővé lett a középfokú technikumok számával, amelyek egyidejűleg fokozatosan lépülnek. (A fogalmak egyértelműsége érdekében megjegyezzük, hogy a középfokú technikum és a szakközépiskola egyaránt 4 osztályos középiskolák, és továbbtanulásra jogosító érettségi vizsgával zárulnak. Jellemük, funkciójuk a művelődési és képzési anyag összetételében tér el egymástól, s ez magyarázza az eltérő elhelyezkedésre diszponáló szerepüket is. Ez a disztinkció azonban lassan lekerül a napirendről, mert 1969-ben már új technikai osztályokat nem nyitottak.)

f) A jelenlegi tendencia az általános jellegű gimnáziumi és a szakirányú középfokú hálózat arányainak további módosítása a szakközépiskolai hálózat bővítésével és a középfokú technikumok megszüntetésével. Ezt a tendenciát a pályaválasztás tényezői erősítik. A középfokú képzés ma már az általános iskolát végzett gyermekek 40%-a számára a nappali tagozaton elérhető. De nem mind egy a szülőknek, hogy a középiskolában eltöltött évek után mihez kezdhet a fiatal. Tekintettel arra, hogy a szakközépiskola ugyanúgy jogosít továbbtanulásra, mint a gimnázium, de megkönnyíti az azonnali célirányos elhelyezkedést is, nagyon sok fiatal — szüleinek anyagi helyzetére való tekintettel — ezt az iskolatípust választja. Ma már tipikus jelenség, hogy a keresettebb pályákra előkészítő szakközépiskolák nem tudnak felvenni valamennyi jelentkezőt, s a túljelentkezők kénytelenek „beérni” a gimnáziummal.

g) A három táblázat figyelmes egybevetése megkívánja még egy jelenség magyaráztát. Az osztály- és tanuló létszámok 1965/66-ban voltak a legmagasabbak. Azóta kisebb visszaesés jelentkezett. A számok mögött művelődéspolitikai korrekció húzódik meg. A gimnáziumi és szakközépiskolai hálózat bővítéséhez a kisebb településeken nem voltak meg minden esetben a kielégítő tárgyi és személyi feltételek. Ma még — sem a szülők, sem az iskolafenntartó állam részéről — nem valósítható meg az az ideális cél, hogy a középfokú képzés általánossá váljon. Az adatok némi esése a művelődéspolitikai józan mérséklet következménye.

h) Az adatok mozgása arról is tanúskodik, hogy a középiskola az iskolarendszer problematikus szakasza. A problémák a társadalmi szükségletek több irányú módosulásából származnak. Ezek egy része egyetemes, többé-kevésbé „világjelenség”; más részük tipikusan hazai, és történetileg vagy aktuálisan az ország gazdasági-társadalmi struktúrájának változásaitól determinált.

A középiskolai hálózatról nyújtott számszerű áttekintés csak részben tükrözi ezeket a problémákat, bár kétségtelen, hogy éppen a bemutatott adatok jelzik a legközvetlenebbül a középszintű képzés funkcionális igazodását a helyesen — vagy részben helyesen — felismert társadalmi szükségletekhez.

Az intézményhálózat típusai és azok bővítése vagy szűkítése mellett a képzés tartalma a következő fogas probléma, amelynek ugyancsak funkcionálisan kell igazodnia a társadalmi szükségletekhez, s ezért körülhatárolása az elmúlt két évtizedben sok vitára adott okot.

A középiskolának is — akárcsak az általános iskolának — több *tanterve* volt, amelyek azonban csak viszonylag voltak stabilak. Kisebb-nagyobb módosítások szinte évről évre kísérő tünetei voltak ezeknek a tanterveknek, s főként a tankönyvek szorultak gyakori átdolgozásra.

1945 után az általános iskola létrehozása a gimnáziumot egész szervezetében érintő kérdés volt. Ezzel a korszakalkotó demokratikus vívmánnyal szemben a *gimnáziumok* tanúsították a legkisebb megértést. Az új helyzetet presztízsük megcsonkításaként fogták fel. Érdemi kérdés volt azonban az új, négy osztályos gimnázium tantervének kialakítása, megtartva a gimnázium felsőfokú képzésre előkészítő feladatát. Túl azokon a problémákon, amelyek a fasizmus ideológiai maradványainak felszámolásával és bizonyos egyoldalú kulturális tradíciókkal való szakítással jártak (pl. megszűnt a német nyelvnek a modern idegen nyelvek közötti egyoldalú favorizálása, és helyét, a tanulók választása szerint, több nyelv foglalta el, — köztük az orosz is), a sokat vitatott és nehezen eldönthető kérdés a művelődési anyag egész struktúrája és funkciója volt. Az előtérben álló nézet az volt, hogy a gimnáziumnak legyen 3 tagozata: klasszikus, modern nyelvi és természettudományos. Ez az elgondolás azonban sok egyéb feladat egy idejű megoldása (pl. az államosítás, 1948) miatt nem jutott el a megvalósulásig.

Az 1950-ben életbe lépő első szocialista tanterv a gimnáziumok számára reál és humán tagozatot szabott meg, heti 30—31 órában. Az új tantervet a természettudományok előretörése és a marxista—leninista világnézet minden tantárgyban egyöntetű térhódítása jellemezte. A modern nyelvek között az orosz nyelv tanulása kötelezővé vált.

Ennek a tantervnek a negatívumai azonosak az általános iskoláéval: a maximalizmus; enciklopédizmus; ökonomista, vulgármaterialista, dogmatikus hatások; sematikus, verbális politikai nevelés; a politechnikai képzés elhanyagolása.

A hibák korrigálására néhány év múlva és csak fokozatosan került sor. A tantervi keretek érvényben maradásával fokozatosan új tankönyvek jelentek meg;

megszűntek az oktatás durva politikai hibái. Megoldatlan maradt a maximalizmus, az enciklopédizmus, a munkára nevelés.

Ezért 1960—61-től, az iskolareform előkészítésével egyidejűleg kísérleti gimnáziumi tanterv körvonalai kezdtek kibontakozni, amely az egyes iskolák felteleteitől függően heti 1 napon nemcsak lehetővé, de kívánatosá tette a politéchnikai képzést. (A munkára nevelésnek ez a módja a Szovjetunióból indult el 1958-ban.) Ezt a koncepciót nevezték „5 + 1”-nek.

Az iskolák maguk gondoskodtak a tömeges politéchnikai képzés feltételeiről. A település adottságaitól függően természetesen elsősorban az ipari és mezőgazdasági nagyüzemek (szövetkezetek) jöttek számításba, de a politéchnikai képzés színterei lettek a kisipari szövetkezetek, szerényebb termelési egységek is. A manuális munkák alapfogásait a tanulók a nagyüzemek vagy az iskolák tanműhelyeiben sajátították el. A gyakorlati feladatokkal párhuzamosan megfelelő elméletet is tanultak vagy az iskola tanáraitól vagy a képzésbe bevont mérnököktől, műhelyoktatóktól.

Az „5 + 1” rendkívül sok vitát váltott ki az igazgatók és a pedagógusok, a szülők, az üzemvezetők és a munkások körében egyaránt. Sem célját, sem felteleteit, sem gyakorlati megvalósítását nem volt könnyű dolog tisztázni, s ráadásul mindez rendkívül sok bonyodalommal járt. Megzavarta az üzemi termelést, de szintes képzést csak nagyon jó szervezés esetén tudott nyújtani. Megindulásakor a politéchnikai képzés intenzív formájának szánták, a valóságban azonban csak extenzív képzés volt. A hagyományos tantárgyakhoz kötött tanulásban fokozta a túlterhelést, mert a tanulóknak 5 nap alatt kellett megbirkózniuk az eredetileg 6 napra tervezett tanítási anyaggal. Ezt a feszültséget a kisebb tananyagmódosítások sem tudták feloldani.

Ezért az iskolareform gimnáziumi tanterveinek végleges kidolgozása során elejtették az „5 + 1” általánossá tételét. A kísérlet pozitív magvát heti 2—3 órás „gyakorlati foglalkozás” néven mentették át a gimnázium új, 1965-ös tantervébe. Ezzel sikerült a politéchnikai képzésnek és a munkára nevelésnek szerény, de tantervileg is szabályozott alapot teremteni.

A több évig tartó kísérleti folyamat egy másik vonása a humán és reál tagozat megszüntetése volt. A gimnázium egységes óratervében belül viszont lehetővé tették a pályaválasztás szempontjából jelentős tantárgyak (pl. matematika, biológia, idegen nyelvek) nagyobb óraszámú tanítását ún. „szakosított tantervű osztályok”-ban.

Az egységes óratervű gimnáziumban bővült a választható második idegen nyelvek köre: angol, francia, latin, német, olasz vagy spanyol.

A gimnázium (és szakközépiskola) új tantárgya a „világnézetünk alapjai”, amelyet a filozófiai és állampolgári nevelés ötvözeteként a IV. osztályban tanítanak, mintegy összefoglalva és rendszerezve mindazt a világnézeti ismeretet, amelyet a tanulók a különféle tantárgyakban korábban elsajátítottak. A tantárgy ma is kísérleti jellegű. Problémái részben tartalmiak, részben a tanároktól függőek (kevésbé az olyan középiskolai tanár, aki filozófiai igénnyel tudja tanítani valamennyi tantárgy világnézeti konzekvenciáit).

Így hát az iskolareform során kialakított gimnáziumi tanterv 1965-ben rögzítette a közel egy évtizedes kísérlet jellemzőit: egységes óratervűvé tette a gimnáziumot (ezért említik gyakran „általános gimnázium” néven is); bevezette a politéchnikai képzést, lefaragva annak kezdeti túlzásait; a pályaválasztás megkönnyítése és a tehetségek felkarolása érdekében ún. „szakosított tantervű osztályok”-at nyitott; szakítva a politikai nevelésben elkövetett súlyos tartalmi

és formai hibákkal, egy igényes, összegező tantárgyra („világnézetünk alapjai”) bízza a művelődési anyag filozófiai-politikai szintetizálását.

Ez a gimnázium nagyon sokban különbözik az 1950-estől, az 1945 utánitól és a két világháború közöttitől még inkább. Hatásosan cáfolja azt az aggályt, amely a gimnázium alsó négy osztályának megszüntetésekor merült fel, hogy ti. alkalmas lenne felsőfokú előkészítésre. Ezt a továbbtanulásra „túljelentkezők” évről évre megismétlődő magas száma is bizonyítja; sőt az egyetemek egyes fakultásain olyan „túljelentkezők” is vannak, akik el tudták érni a maximumot, a 20 pontot, de helyszűke miatt felvételüket csak a következő évre jegyezhették elő.

És mégis vannak ezzel a gimnáziummal kapcsolatban is problémák, amelyek főként abból fakadnak, hogy a gimnáziumi tanulók jelentős hányada nem tanul tovább, mert a felsőfokú intézményhálózat — illetve az abban tükröződő társadalmi szükséglet — vagy a szülők anyagi helyzete ezt nem teszi lehetővé.

Azoknak a diákoknak, akik nem tanulnak tovább, ez a gimnázium nehéz, túlterhelő, olyan erőfeszítéseket kíván, amelyeknek alig tudnak eleget tenni, s aminek túlságosan az értelmét sem látják. Ezért ennek a diákrétegnek a tanulmányi színvonala ingadozó; nehezen bírkóznak meg a matematikával, fizikával, kémiával, biológiával, idegen nyelvekkel. Az érettségi sikeres megszerzése után pedig pályaválasztási gondjaik vannak; egy részük 18 éves fejjel kezdi a szakmatanulást az ipari tanulóképzés keretében, ahol kedvezményesen a 3 év helyett 2 év alatt juthat szakmunkásbizonyítványhoz. Az általános iskolát végzett ipari tanulók és az érettségizett ipari tanulók azonban felteszik egymásnak a kérdést: ki járt jobban, az-e, aki magasabb műveltséggel és a továbbtanulásra is jogosító érettségivel rendelkezik, vagy az, aki hamarabb vált keresőképpé.

Az első ún. *szakközépiskola* 1961–62-ben tünt fel a középiskolai hálózatban. Célja a nagyüzemi fejlett technikának megfelelő középszintű szakemberek képzése. A szakközépiskola a gimnázium egyik változatának tekinthető (szemben az „általános” gimnáziummal a szülők szívesen nevezik „szakgimnázium”-nak is). Művelődési anyaga redukáltan ugyan, de fő vonásaiban megegyezik a gimnáziuméval. Többletként nyújtja a szakirányú képzést, amely a termelés fő ágazatai szerint szakosított.

A szakközépiskolák egy részét kezdetben a gimnáziumok, más részét az ipari tanuló intézetek épülete (felszerelése, műhelyei) fogadták be. Minden tekintetben kialakulóban, fejlődőben levő iskolatípus. Kifejezi azt a társadalmi szükségletet, hogy az érettségi vigye közelebb a fiatalokat a célszerű elhelyezkedéshez. A szakközépiskola érettségi vizsgája ugyan nem foglalja magába a szakmunkás vizsgát is (ezt a munkába állt fiatalok az üzemben teszik le), de a szakközépiskola a pályaválasztást és elhelyezkedést megkönnyítő funkcióját mégis el tudja látni. Ez azonban az általános műveltséget hordozó tantárgyak súlyának és színvonalának csökkenésével jár együtt, mert a fiatalok energiájuk javát a szakma tanulására fordítják.

A *technikummal*, mint leépítés alatt álló középiskolával most csak keveset foglalkozunk. A középfokú technikum érettségivel zárul, továbbtanulásra és középszintű üzemi vezetésre jogosít. A nagyüzemi gyakorlat nem igazolta minden tekintetben ezt a középiskolát. A 18 éves technikusok nehezen tudtak beilleszkedni azokba az azonnali feladatokba, amelyeket a konkrét munkakör (ráadásul sok esetben valamilyen vezetési szinten) megkíván. Ezért alakulnak át a középfokú technikumok felsőfokú intézményekké, ún. „felsőfokú technikumok”-ká.

A középfokú szakirányú képzésnek — akár technikumról, akár szakközépiskoláról van szó — visszatérő problémája az általános képzés és a szakmai differenciáció aránya. A kérdés elvi megoldásának világszerte fő tendenciája: széles és alapos általános képzésbe ágyazni az ország gazdasági struktúrájával összehangolt differenciációt. Többé-kevésbé tisztázódott az is, hogy a középszintű szakirányú képzésben a differenciációt milyen mélyen lehet tagolni. A termelés fő ágazatainál mélyebb tagolás középszinten nem kívánatos. Ezért az utóbbi 1—2 évben határozott intézkedések történtek az iskolai „szakmák” szűkítése terén.

Szaktanulók képzése

A jelenlegi magyar iskolarendszernek sajátos „köztes” területe. Az az intézményhálózat, amely ezt ellátja, már nem általános iskola, csak újabban kezd felzárkózni a középiskolai hálózatba.

Azok a fiatalok, akik közvetlenül az általános iskola elvégzése után valamilyen szakmát szeretnének elsajátítani, felvételüket kérik a nagyüzemekben, kisipari termelészövetkezetekben vagy kisiparosoknál, és egyidejűleg beiratkoznak az illetékes *szaktanuló-intézetbe* (korábbi nevén *ipari tanuló-intézetbe*). Heti 3—4 napot műhelyben, 2—3 napot iskolában töltenek. A képzési idő 3 év.

A szaktanulók iskolahálózat elég bonyolult képlet. A hatósági felügyeletet a Munkaügyi Minisztérium vagy más minisztérium látja el. Erről betekintést nyújt a következő oldalon látható táblázat.

Az összefoglaló adatok szinte kínálják a vázlatos történeti áttekintést.

a) A szaktanuló-képzés az elmúlt 20 év alatt — a fiatalok számát tekintve — lendületesen fejlődött, akárcsak a középiskolai hálózat, és a szaktanulók száma ma megközelíti a középiskolai tanulók számát.

b) A lendületes fejlődés kezdeti terheit elsősorban a Munkaügyi Minisztérium Ipari Tanuló Intézetei hordozták. Ezek a gondok időközben egyre arányosabban oszlottak meg más, az ország gazdasági életével közvetlenül foglalkozó minisztériumok között.

c) A szaktanulók számának gyors emelkedése szorosan összefügg az ország gazdasági struktúrájában előállt kedvező változásokkal.

d) Az ország gazdasági fejlődése az elmúlt 20—25 év alatt nemcsak a régi „inas”, „tanonc”-képzéssel való szakítást kívánta meg, hanem az intézményhálózat olyan nagyarányú bővítését is, amely a leendő szaktanulók gyakorlati és elméleti kiképzését a nagyüzemi termelés és mindenfajta termelés mai technikai-elméleti igényeivel szinkronba hozza.

e) A szaktanulóknak az azonos életkorú népesség számához viszonyított százalékos aránya azt mutatja, hogy a fiatalok kedvelik a pályakezdésnek ezt a módját; hogy a szaktanuló-képzés képes kielégíteni nyilvánvalóan jelentkező társadalmi szükségleteket.

Ez utóbbi megállapítást annak ellenére is meg merjük tenni, hogy ez alkalommal nincs lehetőségünk annak beható elemzésére, hogy a szaktanuló-képzés tartalmi szempontból milyen problémákat vet fel pl. az általános műveltség és szakmai képzés arányát illetően vagy a szakmára készülés belső differenciációját tekintve. Csupán általánosságban jegyezzük meg, hogy a szaktanuló-képzés struktúrája nagyon sokféle változáson ment keresztül. Ezek a változások érintették magát a szakosodást, a képzés tartalmát, idejét, az általános művelt-

A szakmunkásképzés összefoglaló adatai

Tanév	I s k o l á k			Szakmunkástanulók	Tanulók száma a 14–16 éves népesség %-ában
	MűM felügyelete alatt		iskolafenntartó minisztériumok felügyelete alatt		
	Önálló	nem önálló			
	s z á m a				
1949/50	362	—	—	60 205	13,4
1950/51	206	—	—	56 800	12,8
1951/52	110	—	—	60 237	13,8
1952/53	113	—	6	57 525	13,2
1953/54	109	—	10	45 472	10,4
1954/55	96	—	50	52 153	11,7
1955/56	89	—	65*	61 692	13,9
1956/57	104	108	63*	74 405	16,7
1957/58	107	122	79	88 747	20,1
1958/59	98	132	67	101 561	22,2
1959/60	99	126	108	116 566	25,5
1960/61	98	121	114	125 343	28,3
1961/62	98	113	117	134 782	30,6
1962/63	101	108	165	143 957	31,4
1963/64	103	112	199	151 154	30,7
1964/65	113	102	199	163 892	32,1
1965/66	106	95	187	172 383	33,2
1966/67	106	95	181	183 599	35,5
1967/68	108	93	175	194 591	36,7
1968/69	109	92	189	212 264	37,7

* Építészeti és Mezőgazdasági minisztérium adatai nélkül.

ség és a szakma arányait, a szakmunkásképzésnek az egész iskolarendszerhez való viszonyát.

E változások között kiemelt jelentősége van az újabban lehetővé vált "emelt szintű" képzésnek. Azok a szakmunkástanulók, akik az emelt szintű képzést választják, tanulmányaik sikeres elvégzése után a felnőttoktatás keretében szervezett szakközépiskolák harmadévére iratkozhatnak be, és így jelentős időmegtakarítással szerezhetik meg az érettségit, amely az egyetemek felé is szabad utat nyit előttük.

Amennyiben a szakmunkásképző intézetbe jelentkező fiatalnak már van érettségi, a tanulmányi ideje 2 évre csökken.

1969-ben új törvény (VI. tc.) szabályozta a szakmunkástanulók művelődési és jogi helyzetét. Ez a törvény szankcionálta a fejlődés megtett útját, s a jövő felé mutató tendenciákat tekintve megerősített minden olyan új törekvést, amely az iskolahálózatnak ezt az intézménytípusát középiskolává fejleszt.

Felsőoktatás

Az általános iskola és a középiskola alakulásának vázlatában igyekeztünk szorosán követni a fejlődés tényezőinek kapcsolatát és időrendjét.

A felsőoktatás fejlődésének vázlatos elemzésében jóval korlátozottabbak a lehetőségeink; két okból: sokat bővültek és változtak (esetenként megszűntek) a

múltból örökölt egyetemek és főiskolák; sok új felsőoktatási intézmény jött létre. Valamennyi felsőoktatási intézmény pusztá felsorolása és képzési feladatainak ismertetése sem férne el beszámolóink szerény keretei között.

Ezért ezúttal is elsősorban néhány jellegzetes statisztikai adatra támaszkodunk, majd bemutatjuk a fejlődés menetében felmerült legjellegzetesebb problémákat.

Az egyszerűség kedvéért ide soroljuk a pedagógusképzés minden változatát; nemcsak azért, mert ma már egyáltalán nincs középfokú nevelőképzés (mint régebben az óvónő- és tanítóképzés), hanem főként azért, mert a háború után a pedagógusképzés általában — átmeneti visszaesések ellenére is — főként erre vett irányt.

A fő adatokat tartalmazó táblázatokból, amelyeket alább és a következő lapokon közlünk, adódik jó néhány következtetés:

a) Az intézményhálózat az ötszöröse a háború előttinek.

b) Az 1956-os ellenforradalmat követő politikai konszolidáció időszakában 30 felsőoktatási intézménnyel rendelkezünk, a háború előttinek mintegy a kétszeresével.

*Felsőoktatási intézmények összehasonlító adatai
1937/38—1968/69*

1. Intézmények száma

2. Intézmények hallgatólétszáma

Tanév	Intézmények	Karok	Nappali	Esti	Levelező	Összesen
	száma		tagozaton a hallgatók létszáma			
1937/38	16	37	11 747	—	—	11 747
1940/41	17	..	13 058	—	—	13 058
1946/47	18	..	24 036	1 216	—	25 252
1947/48	..	..	25 227	840	—	26 067
1948/49	..	..	21 261	1 384	—	22 645
1949/50	19	43	20 555	2 692	—	23 247
1950/51	19	43	26 509	5 992	—	32 501
1951/52	27	49	31 852	8 079	—	39 931
1952/53	31	52	36 401	8 927	4 114	49 442
1953/54	33	56	38 383	9 006	5 941	53 330
1954/55	36	54	33 617	6 007	7 830	47 454
1955/56	32	54	30 665	2 619	12 147	45 431
1956/57	31	53	28 885	2 467	11 556	42 608
1957/58	30	51	24 013	982	10 872	35 867
1958/59	30	49	23 429	357	10 251	34 037
1959/60	43	60	25 813	375	11 808	37 996
1960/61	43	60	29 344	1 341	13 900	44 585
1961/62	60	78	34 526	4 595	14 181	53 302
1962/63	87	106	40 253	7 970	19 101	67 324
1963/64	89	108	45 236	12 067	24 977	82 280
1964/65	91	110	48 810	14 405	28 708	91 923
1965/66	92	111	51 002	14 721	28 234	93 957
1966/67	92	111	52 327	13 244	23 973	89 544
1967/68	91	111	52 407	11 507	20 024	83 938
1968/69	89	109	52 061	9 956	16 710	78 727

Megjegyzés: A hallgatólétszám-adatok az 1937/38. tanév kivételével tanév eleji állapotot tükröznek. Az 1937/38. tanévénél a II. félév hallgatólétszáma szerepel.

Hallgatók össz étszáma tanulmányi áganként

Tanév	Műszaki	Ebből		Ebből			Ebből			
		fő-iskolai	technikumi	Mezőgazdaságtudományi	technikumi	közgazdaságtudományi	szakiskolai	bölcsészettudományi	természettudományi	tanárképző főiskolai
intézmények (karok)										
1950/51	7 134	—	—	1834	—	1996	—	2668	2507	2167
1951/52	9 631	—	—	2382	—	2657	—	2853	3187	2949
1952/53	12 421	—	—	2292	—	2992	—	3195	3830	3612
1953/54	12 861	—	—	2648	—	2867	—	3301	4139	3499
1954/55	11 060	—	—	3273	—	2038	—	2760	3378	1984
1955/56	11 393	—	—	3185	—	1637	—	2274	2369	822
1956/57	10 299	—	—	3240	—	1111	—	1803	1850	1270
1957/58	7 616	—	—	2452	—	936	—	1393	1417	1343
1958/59	6 929	—	—	2152	—	917	—	1462	1536	1486
1959/60	7 324	—	—	2063	—	1010	—	1672	1912	1718
1960/61	8 208	—	—	2178	—	1115	—	2137	2544	1852
1961/62	9 675	—	377	3399	948	1329	—	2420	3016	1993
1962/63	11 656	—	1068	4484	1881	1861	235	2850	3565	2723
1963/64	13 787	—	2183	5016	2265	2416	464	3246	4078	3158
1964/65	15 728	—	3636	5296	2460	2613	581	3549	4388	3667
1965/66	17 187	—	4891	5306	2374	2920	786	3715	4491	3890
1966/67	18 096	—	5933	5166	2247	3114	963	3748	4547	3831
1967/68	18 757	—	6970	4778	1987	3265	1177	3451	4490	3737
1968/69	19 120	124	7384	4501	1639	3489	1357	3099	4140	3832

4. Összes hallgatók száma tanulmányi áganként

Tanév	Ebből				
	műszaki	technikumi	közgazdaságtudományi	szakiskolai	bölcsészettudományi
intézmények (karok)					
1950/51	3491	—	912	—	961
1951/52	4978	—	1325	—	995
1952/53	5404	—	1561	—	974
1953/54	5199	—	1732	—	909
1954/55	4322	—	431	—	411
1955/56	2018	—	159	—	129
1956/57	1979	—	—	—	66
1957/58	883	—	—	—	7
1958/59	274	—	—	—	—
1959/60	272	—	—	—	—
1960/61	1216	—	—	—	—
1961/62	2089	—	973	—	191
1962/63	4364	1436	1545	295	502
1963/64	7257	3063	2173	559	1198
1964/65	8749	3776	2522	771	1319
1965/66	9024	4225	2826	902	1291
1966/67	7945	3919	2654	864	1170
1967/68	6738	3331	2396	942	988
1968/69	5626	2983	2321	1022	767

Nappali tagozat

Ebből

gyógy- peda- gógiai	tanító képző- intézeti	óvónő- képző- intézeti	orvos- tudo- mányi	gyógy- szeré- szeti	állat- orvosi	jog- tudo- mányi	művé- szeti	test- neve- lési	egyéb	összes
hallgatóinak száma										
148	—	—	3838	624	612	1332	1495	302	—	26 509
154	—	—	3590	637	675	1116	1590	332	253	31 852
151	—	—	3453	603	735	1102	1257	373	536	36 401
140	—	—	4246	703	762	1188	1155	399	613	38 383
134	—	—	4464	878	903	1146	1045	382	306	33 617
137	—	—	4816	962	806	1077	974	350	—	30 665
186	—	—	5207	1013	783	1024	966	319	—	28 885
174	—	—	5260	953	684	940	768	251	—	24 013
170	—	—	5450	858	660	965	787	227	—	23 429
185	688	273	5589	857	624	1007	826	250	—	25 813
214	1398	524	5744	865	626	1059	822	272	—	29 344
237	2060	543	6037	888	665	1316	841	344	—	34 526
259	2281	579	6182	882	659	1327	851	353	—	40 253
285	2363	575	6381	911	657	1405	863	380	—	45 236
274	2339	568	6652	912	610	1241	859	388	—	48 810
259	2101	555	6776	909	620	1319	823	390	—	51 002
245	2018	589	6904	865	584	1385	1103	377	—	52 327
225	1973	658	6870	852	538	1431	1253	354	—	52 407
223	2088	670	6780	846	516	1445	1207	328	—	52 061

Esti tagozat

Ebből

természet- tudományi	tanárképző főiskolai	jogtudományi	művészeti	testnevelési	Egyéb	Összes
hallgatóinak száma						
—	91	500	37	—	—	5 992
75	261	435	10	—	—	8 079
125	395	320	26	—	122	8 927
171	544	288	15	—	148	9 006
146	370	215	8	—	104	6 007
133	180	—	—	—	—	2 619
122	—	—	—	—	—	2 167
92	—	—	—	—	—	982
83	—	—	—	—	—	357
103	—	—	—	—	—	375
116	—	—	9	—	—	1 341
134	—	1151	20	37	—	4 595
145	—	1372	14	28	—	7 970
205	—	1197	14	23	—	12 067
309	—	1466	14	—	26	14 405
313	—	1226	18	—	23	14 721
298	—	1160	17	—	—	13 244
325	—	931	59	—	70	11 507
285	—	821	70	—	66	9 956

5. Hallgatók összlétszáma tanulmányi áganként

Tanév	Ebből			Ebből			Ebből			
	műszaki	főiskolai	technikumi	mezőgazdaságtudományi	technikumi	közgazdaságtudományi	szakiskolai	bölcsészettudományi	természetudományi	tanárképző főiskolai
	intézmények (karok)									
1952/53	1747	—	—	715	—	385	—	556	—	304
1953/54	2376	—	—	596	—	1089	—	595	—	403
1954/55	2210	—	—	877	—	2018	—	1096	—	301
1955/56	3048	—	—	1096	—	1736	—	2146	102	2111
1956/57	3237	—	—	1113	—	1277	—	2207	153	1285
1957/58	2673	—	—	1088	—	1006	—	2132	223	1648
1958/59	2484	—	—	909	—	853	—	1723	283	1557
1959/60	2704	—	—	957	—	937	—	1734	340	2333
1960/61	2925	—	—	1130	—	1275	—	1768	304	3039
1961/62	2899	—	—	1469	—	504	—	1536	318	4022
1962/63	3957	—	679	2232	480	875	262	1819	347	5726
1963/64	5278	—	1816	3753	1577	1302	522	1782	594	7514
1964/65	5931	—	2546	4538	2523	1583	822	2531	1373	8434
1965/68	6643	—	3301	4806	2687	1740	982	2158	975	8119
1966/67	6363	—	3222	3897	1912	1925	1141	1920	677	6393
1967/68	5924	—	2802	3111	1330	2039	1311	1582	564	4384
1968/69	5530	—	2782	2425	774	1833	1183	1256	476	2765

6. A felsőoktatási intézmények hallgatóinak száma tanulmányi áganként

Tanév	Ebből			Ebből			Ebből			
	műszaki	főiskolai	technikumi	mezőgazdaságtudományi	technikumi	közgazdaságtudományi	szakiskolai	bölcsészettudományi	természetudományi	tanárképző főiskolai
	intézmények (karok)									
1950/51	10 625	—	—	1834	—	9098	—	3629	2507	2 258
1951/52	14 609	—	—	2382	—	3282	—	3848	3262	3 210
1952/53	19 572	—	—	3007	—	4938	—	4725	3955	4 311
1953/54	20 436	—	—	3244	—	5688	—	4805	4310	4 446
1954/55	17 592	—	—	4150	—	4487	—	4267	3524	2 655
1955/56	16 459	—	—	4281	—	3532	—	4549	2604	3 113
1956/57	15 515	—	—	4353	—	2388	—	4076	2125	2 555
1957/58	11 172	—	—	3540	—	1942	—	3532	1732	2 991
1958/59	9 687	—	—	3061	—	1770	—	3185	1902	3 043
1959/60	10 300	—	—	3020	—	1947	—	3406	2355	4 051
1960/61	12 349	—	—	3308	—	2390	—	3905	2964	4 891
1961/62	14 663	—	377	4868	948	2806	—	4147	3468	6 015
1962/63	19 977	—	3 183	6716	2361	4281	792	5171	4057	8 449
1963/64	26 322	—	7 062	8769	3842	5391	1545	6226	4877	10 672
1964/65	30 408	—	9 958	9834	4983	6718	2174	7399	6070	12 101
1965/66	32 854	—	12 417	1112	5061	7486	2670	7164	5779	12 009
1966/67	32 404	—	13 074	9063	4159	7693	2968	6838	5522	10 224
1967/68	31 419	—	13 203	7889	3317	7700	3430	6021	5379	8 121
1968/69	30 276	124	13 149	6926	2413	7643	3562	5122	4901	6 597

Ebből

gyógy- peda- gógiai	tanító- képző intézeti	óvónő- képző- intézeti	orvos- tudo- mányi	gyógy- szeré- szeti	állat- orvosi	jog- tudo- mányi	művé- szeti	test- neve- lési	Egyéb	Összes
hallgatóinak száma										
—	—	—	—	—	—	277	—	130	—	4 114
—	—	—	—	—	—	564	—	225	—	5 941
—	—	—	—	—	—	1164	—	164	—	7 830
215	—	—	—	—	—	1762	—	146	—	12 147
182	—	—	—	—	—	2110	—	174	—	11 556
141	—	—	—	—	—	1981	—	121	—	10 872
115	—	—	—	—	—	2325	—	117	—	10 251
100	—	—	—	—	—	2626	—	177	—	11 808
116	289	188	—	—	—	2768	—	244	—	13 900
162	652	438	—	—	—	1651	—	692	—	14 181
210	1119	486	—	—	—	1708	—	832	—	19 101
307	1513	564	—	—	—	2114	—	563	—	24 977
413	1560	617	—	—	—	1625	—	516	—	28 708
412	1321	569	—	—	—	1391	17	495	—	28 234
423	820	295	—	—	—	1210	29	444	—	23 973
334	613	209	—	—	—	1112	31	455	—	20 024
202	638	341	—	—	—	979	10	457	—	16 710

Nappali, esti és levelező tagozat együtt

Ebből

gyógy- peda- gógiai	tanító- képző intézeti	óvónő- képző intézeti	orvos- tudo- mányi	gyógy- szeré- szeti	állat- orvosi	jog- tudo- mányi	művé- szeti	test- neve- lési	Egyéb	Összes
hallgatóinak száma										
148	—	—	3838	624	612	1832	1532	302	—	32 501
154	—	—	3590	637	675	1551	1600	332	253	40 431
151	—	—	3453	603	735	1699	1283	503	658	49 442
140	—	—	4246	703	762	2040	1170	624	856	53 330
134	—	—	4464	878	903	2525	1053	546	410	47 454
352	—	—	4816	962	806	2839	974	496	—	45 431
368	—	—	5207	1013	783	3134	966	493	—	42 608
315	—	—	5260	953	684	2921	768	372	—	35 867
285	—	—	5450	858	660	3290	787	344	—	34 037
285	688	273	5589	857	624	3633	826	427	—	37 996
330	1687	712	5744	865	626	3827	831	486	—	44 585
399	2712	981	6037	888	665	4118	861	1073	—	53 302
469	3400	1065	6182	882	659	4407	865	1213	—	67 324
592	3876	1139	6381	911	657	4716	877	966	—	82 280
687	3899	1185	6652	912	610	4332	873	904	26	91 923
671	3422	1124	6776	909	620	3936	858	885	23	93 957
668	2838	884	6904	865	584	3755	1149	821	—	89 544
559	2586	867	6870	852	538	3474	1343	809	70	83 938
426	2726	1011	6780	846	516	3245	1287	785	66	78 727

c) Az utóbbi 10 évben — a szocializmus építésének egészségesen megváltozott politikai feltételei között — az intézményhálózat az 1957—59-es évekhez képest megháromszorozódott.

d) A fentebb jelzett ritmust nagyjából követi a hallgatók száma is. Nagyon jellemző az esti és a levelező tagozatok hallgatói létszámának alakulása. Az adatok általában itt is a bővülést jelzik, ami két tényre is utal: arra, hogy ezek a tagozatok igen jelentősek voltak a műveltségi monopólium felszámolásában, és a káderhiánya, illetve annak gyors pótlására.

e) Az esti és a levelező tagozatok hallgatói számában több az ingadozás, mint a nappali tagozatokon. Ebben a tervezés előzetes keretszámain kívül szerepet játszik az is, hogy ezek a hallgatók dolgoznak; igen gyakran családos emberek, akiknek a tanuláshoz való viszonya ingadozóbb, mint a nappali hallgatóké.

f) Az utóbbi néhány évben a hallgatók létszámának fejlesztésében a nappali tagozatokon van a hangsúly; az esti és levelező tagozatok hallgatóinak száma csökken. Ebben kifejezésre jut az a lassú kiegyenlítődés, amihez közel negyed századra volt szükség a műveltségi monopólium szélsőséges érvényesülésének és a nagyarányú káderhiánynak a leküzdésében. Az esti és levelező tagozatok azonban nem fognak teljesen elsorvadni, mert a művelődéshez való jog szocialista értelmezése szerint a dolgozó ember a munkaviszony alatt is képezheti magát; a munkahelyek káderszükséglete is indokolja, hogy a dolgozók a helyi igények szerint képezzék tovább magukat.

g) Az intézményhálózat bővüléséhez és differenciálódásához képest az utóbbi években némileg csökkent a hallgatók összlétszáma. Ennek magyarázata a szocialista gazdálkodás fejlődésében és a káderek takarékosabb felhasználásában rejlik. A képzés színvonalának emelkedése csökkenti a káderszükségletet; kevesebb jól képzett szakember kielégítőbb munkát tud nyújtani, mint a több, de hiányos képzettséggel rendelkező.

h) A tanulmányi áganként bemutatott adatok mindenek előtt a műszaki képzés kiterjesztését szemléltetik, ebbe beleértve a felsőfokú technikai hálózat kiépítését is évtizedünkben.

i) Elgondolkodtató az esti és levelező tagozat adatainak alakulása. Ezekben mindenképpen munkahelyi igények fejeződnek ki, ugyanis e képzési formákban csak akkor lehet részt venni, ha a munkahely (vagy főhatósága) kilátásba helyezi a szerzett diplomának megfelelő elhelyezkedést.

A bemutatott fő adatok vázlatos elemzése mögött ezernyi egyéb jelenség és probléma is rejlik, amelyeket ezúttal mindössze néhány szempont szerint összegezzünk:

- a fejlesztés összefüggései a politikai-társadalmi viszonyok alakulásával;
- az új intézmények funkciója;
- pedagógusképzés.

A háború után az *előző korszak kulturális örökségének revíziója* a legaktuálisabb, de a legnehezebb feladat az egyetemeken és főiskolákon volt. Ezek az intézmények a kultúrának nemcsak hordozói és továbbshármaztatói, hanem műhelyei is voltak. A háború előtti Magyarországon a kizárólag kutatásra szolgáló intézmények száma nagyon gyér volt, és nem volt jellemző a kultúra fejlesztését szolgáló intézményhálózatra.

Közvetlenül a háború után az első politikai szűrés eltávolította az egyetemekről és főiskolákról az előző rezsim exponenseit a tanárok, hallgatók, illetve a demokratikus ifjúsági szervezetekből. Ezt a szűrést demokratikus bizottságok bonyolították le. A szűrés csak a politikai magatartást tekintette, ezen a téren is

csak a szélsőségeket; a kultúra, az egyes tudományok és művelők munkásságának mélyebb elemzésére nem terjedhetett ki.

1945—48 között, mindaddig, amíg a munkásosztály nem vette kezébe a hatalmat — az egyetemek és főiskolák életében történtek ugyan jelentős változások: katedrához jutottak az emigrációból hazatért tudósok, filozófusok és általában azok a kiváló tudósok, akiket az előző rendszer mellőzött; az órarendeken feltűntek eddig mellőzött stúdiumok, új témát kaptak helyet a filozófiai, esztétikai előadásokon; megélnékült a vitaszellem a szemináriumokon; sokszor viharos méreteket öltött az ifjúság szervezeti élete, filozófiai-politikai-szociológiai-esztétikai vitái. Mindez tükrözte a pártok politikai koalícióján belül folytatott küzdelmet a hatalomért, szélesebben a világnézeti, nemzetközi orientációért. Azt nem lehet állítani, hogy a múlt kulturális örökségéhez való viszony egyértelműen haladó rendezése megtörtént volna. Ez csak 1948—50 körül került előtérbe, amikor az egyetemi és főiskolai oktatásban a marxizmus—leninizmus vált az általános világnézeti alappá.

A tanított tudományokra rendkívül nagy hatással volt a *dialektikus és történelmi materialista elmélet és módszer* alkalmazása. Az a tanárgeneráció, amely ezekben az években működött, egyszerre két feladattal birkózott meg: a számszerűségében is gyorsan fejlődő oktatás kielégítésével és a tanított tananyag újszerű átdolgozásával. A marxizmus—leninizmusnak voltak ugyan hagyományai Magyarországon a két világháború között is, de ezek csak vékony erecskének tekinthetők azokhoz a hatalmas feladatokhoz képest, amelyek a politikai fordulat éve (1948) után a tudományos életben és a felsőoktatásban jelentkeztek.

A szocializmus építése első éveinek felsőoktatása — az előzmények és tapasztalatok nélküli hatalmas erőfeszítések mellett — sem volt mentes a hibáktól.

A hallgatók származási kategóriáival kapcsolatban a következtetések sok túlzáshoz, bizalmatlansághoz vezettek. A bizalmatlanság szélsőséges megnyilvánulásaként távolítottak el az egyetemről olyan hallgatókat is, akik minden tekintetben a társadalmi rend őszinte hívei voltak s ezt életük alakulása a későbbiekben is bizonyította.

Az oktatásra a tantervi maximalizmus, a kötött tanítási rend, a hallgatók egész napjának túlfeszített kitöltése (órákkal, tanulókörökkel, mozgalmi értekezletekkel), az oktatói kar hallgatókkal legtöbbször érintkező rétegének (tanársegédek, adjunktusok) gyakran hiányos képzettsége, a marxizmus—leninizmus túlméretezett és viszonylag alacsony színvonalú oktatása, a tanulók önálló tanulásra való lehetőségeinek és kulturális életének visszaszorítása, a dogmatikus politikai stílus feszültségekkel teli légköre volt jellemző.

A felsőoktatás tartalmát és módszereit szinte évről évre változó rendeletek szabályozták. Ezek a rendeletek egyaránt érintették a képzési idő tartalmát, a tananyag mennyiségét és minőségét, az óratervet, az elmélet és gyakorlatok arányát, a diplomamunkák és diplomavizsgák rendszerét, az ösztöndíj-rendszert; a rendeletek igyekeztek közvetlenül befolyásolni az elhelyezkedést is, igazodva a főváros és vidék káderezéséhez. Ezek az intézkedések egy-egy periódusban összefüggő reformjellegűek voltak (*az első nagyszabású egyetemi reform 1948-ban kezdődött*); lényegük az igazodás a reális szükségletekhez és a felismert hibák kiigazítása.

A személyi kultusz éveinek dogmatikus kultúrpolitikája a felsőoktatásban nagyon közvetlenül éreztette hatását. Ezért a felsőoktatást fejlesztő reformok és rendeletek sorában ellentmondásoktól kevésbé terheltekké az utóbbi 8—10 esztendő intézkedései váltak, amelyek — globálisan nézve hatásukat — egész-

ségesebb szelekcióra vezettek a felvételiknél, növelték az oktatás színvonalát, a hallgatók önállóságát, általában közelebb vitték a képzés tartalmát a tudományok fejlődésének nemzetközi szintjéhez, a jelöltek tudását a pályára való alkalmassághoz. Az újabban felmerülő problémák között ezek már ritkábban szerepelnek. Új gond a képzés és a társadalmi szükséglet strukturális összefüggéseinek helyes értelmezése. Az ország gyorsan változó gazdasági élete a felsőfokú képzéssel szemben strukturális és minőségi szempontból egyaránt olyan kérdéseket vet fel (elsősorban a műszaki pályákon), amelyekre csak beható elemzés alapján lehet helyes módosításokkal válaszolni.

Az *intézményhálózat* bővülésének rajzát csak a legjellegzetesebb tények megemlégtetésére korlátozzuk.

A múltból örökölt egyetemek (Budapest, Debrecen, Pécs, Szeged) mellett 1949-ben alakult a budapesti (ma Marx Károlyról elnevezett) Közgazdaságtudományi Egyetem, és egyidejűleg megszűnt az elavult jogakadémiai intézmény.

A ma Eötvös Loránd nevét viselő Budapesti Egyetemen — évszázados konzervatív tradíciókkal való gyökeres szakításként — 1949/50-ben önállóvá vált a természettudományi kar.

1950-ben új alapokra helyezték az elévült, bezárkózó egyetemi autonómia átdolgozásával az egyetemek szervezeti szabályzatát.

1951-ben önálló egyetemekké váltak az orvosi karok.

A felsőoktatás kiszélesedett hálózatának irányítására 1951-ben alakult az Országos Felsőoktatási Tanács, amelynek elnöke a miniszter. Ez 1957-ben — az önálló tudományos intézetekkel való jobb együttműködés érdekében — Tudományos és Felsőoktatási Tanácsá bővült. (Időközben, rövid ideig [1953] Felsőoktatási Minisztérium működött.)

A jogi oktatás az állam- és jogtudományi karokon többlépcsős reformmal igazodott az élet szükségleteihez. Az új politikai-társadalmi viszonyok között olyan jogászokra van szükség, akik az állami és vállalati igazgatásba is be tudnak kapcsolódni a főként igazságszolgáltatással kapcsolatos tradicionális munkakörökön kívül.

1952/53-ban alakult a Lenin Intézet, amely az 1946-ban a budapesti egyetemen alakult Orosz Intézet önállósított és továbbfejlesztett változata volt. Itt a felsőfokú orosz nyelvi képzés és a marxizmus—leninizmus szakos hallgatók képzése volt a fő feladat. Az intézet, ilyen elkülönült formában azonban nem bizonyult életképesnek.

A budapesti Műszaki Egyetem Veszprémben kihelyezett vegyi kara egyetemmel fejlődött (1951). Pár év alatt felépült a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem, amely 1959-ben átvette a korábban Sopronban folyó bánya- és kohász mérnöki képzést is.

A Budapesti Műszaki Egyetem fejlődésének és „osztódásának” további több fázisa is volt, főként az építésmérnöki és közlekedésműszaki képzés szükségletei szerint.

Hasonlóképpen sok szervezeti változáson ment keresztül a mezőgazdasági szakemberek felsőfokú képzése, amelynek egyetemi és főiskolai jellegű szintjei vannak.

A felsőoktatás új vonása az 1961 óta bővülő felsőfokú technikum hálózat, amely műszaki végzettséget igénylő munkakörökhöz nyújt diplomát és természetesen a műszaki egyetemi felvételhez is jogot.

Az alább külön kiemelésre kerülő pedagógusképző intézményeken kívül meg kell említeni még a Gyógypedagógiai Tanárképző, a Testnevelési, a Színház- és Filmművészeti, az Iparművészeti, a Magyar Képzőművészeti, a Zeneművészeti

Főiskolát, a Néphadsereg tisztjeinek képzését szolgáló akadémiákat, a közigazgatási dolgozók Tanácsakadémiáját. A rövidebb életű intézmények közül érdemes felemlíteni a Külügyi Akadémiát, az Idegen Nyelvek Főiskoláját.

A pedagógusképzés annyiféle problémával próbált megbirkózni, hogy szerény vázlata is emlékeztet az Odüsszeiára.

A folyamat hajtóereje kétségtelenül a gyorsan bővülő és új minőségi igényekkel fellépő megváltozott iskolarendszer. Ma több mint 100 000 pedagógus dolgozik Magyarországon, és ennek kb. kétharmadát az új intézmények készítették fel a pályára.

A háború előtt a pedagógusképzés hierarchizált volt, akárcsak a „zsákutcás” iskolarendszer. Az óvónőket és tanítónőket középfokú képzésben részesítették; a polgári iskolai tanárokat olyan főiskolákon képezték, amelyek az egyetemi felvételt még a polgári iskolai tanári diploma birtokában sem tették lehetővé. A tanítóképzőintézeti tanárok képzését a polgári iskolai tanárképzőre ráépített 2 éves kollégium látta el, amely a szegedi egyetem mellett működött.

Abban a pezsgő légkörben, amely a háború után számos haladó nevelési eszme előtt kaput nyitott, a pedagógusképzést is reformgondolatok lendítették új utakra, elsősorban az egységes általános iskolai pedagógusképzés felé. Mellőzve a megelőző vitákat, a különféle elgondolások egymásra tett hatásait és az ebből származó kompromisszumokat, tény, hogy 1947-ben új típusú Pedagógiai Főiskola kezdte meg működését Budapesten; majd — újjászervezetten a régi helyén — Szegeden; új intézményként Pécsen, Debrecenben; utóbbi 2 év múlva Egerbe költözött. A tanulmányi idő 3 év volt. (Egyidejűleg megkezdődött a tanítóképzők leépülése.)

Az egységes képzés elvét különösen a budapesti főiskola vallotta lelkesen magáénak. A beiskolázott hallgatók száma azonban nagyon kevés volt a hirtelen fokozódó pedagógushiányhoz képest. Ezért ezek a főiskolák egyidejűleg megindították vidéken a nyári szünetekben a „szaktanító”-képzést (a jelentkező tanítóknak a felső tagozati tantárgyak ellátására való alkalmassá tételét), majd rendszeres főiskolai diplomászerző jelleggel megindultak az esti és levelező tagozatok is.

A pedagógushiány olyan nagy volt, hogy 1950-ben a tanulmányi időt 2 évre redukálták, és a tanítóképzést ismét középfokú intézmények vették át. A két-éves képzési időszak azonban annak ellenére is kevésnek bizonyult, hogy a hallgatókat csak 1 fő szakra képezték ki. Ezért 1954-ben visszaállították a 3 éves képzést, majd megfontolva az iskolák nagyságából, órarendjéből adódó elhelyezkedési lehetőségeket, az egy-szakos képzést később visszamódosították 2 fő szakra.

1954-től, de különösen az ellenforradalom okozta megrázkódtatások után ismét erőteljesen felvetődött az egységes tanárképzés gondolata, ezúttal főként abban a formában, hogy az általános iskolai tanárok képzése is történjen az egyetemeken. Az ide vonatkozó elhuzódó viták azonban nem realizálódtak. A vitákból a főiskolák kerültek ki győztesen; 1959-ben a képzési időt a főiskolákon 4 évre emelték fel. Ma a Pedagógiai Főiskolák kétségtelenül képesek színvonalasan ellátni az általános iskolai tanárképzést.

Az előbbiekkal párhuzamosan az is nyomon követhető, hogy jóformán le sem épültek a középfokú tanítóképzők, amikor — élénk viták kíséretében — 1950—51-ben ismét megnyílt az 5 éves tanítóképzés. Ennek az intézménynek három feladattal kellett megbirkóznia: olyan szintű középfokú műveltséget nyújtani, mint a gimnázium, a tanítói pályához szükséges pedagógiai ismereteket és a

tanításra alkalmassá is tevő gyakorlatot. Nem csoda, ha ezek színvonalas megoldásának igénye rövidesen ismét a felsőfokú tanítóképzés gondolatát újította fel.

A 3 éves felsőfokú tanítóképzők 1959-ben kezdtek kiépülni, a középfokú tanítóképzők egyidejű leépítésével. Az új intézmény lehetővé teszi, hogy az érettségizett jelöltek szélesebb látókörrrel, színtesebb pedagógiai ismeretekkel és több tanítási gyakorlattal kerüljenek ki az iskolákhoz. A felsőfokú tanítóképzés jobban el tudja látni a hivatásra nevelést, különösen a falvak tanítókkal való ellátását, ahol az iskolai munkához jelentős népművelési feladatok is társulnak, amelyeket a tanítók a felnőttek körében végeznek. A tanítóképzés szintjének emelésével egyidejűleg az óvónőképzők is felsőfokú intézményekké váltak.

A középiskolai tanárképzés az egyetemi reformok szoros függvényeként szintén többrendbeli változáson ment át. Az 1948. évi első jelentős egyetemi reform megszüntette a szakmai képzéstől különválasztott tanárképzést. Korábban ugyanis azok, akik tanításra jogosító diplomát akartak szerezni, beiratkoztak az egyetemeken belül működő ún. „tanárképző”-be. A tanárképzés most kötelezővé vált a bölcsészeten és a természettudományi szakokon egyaránt. Sajátságos azonban, hogy éppen ez, a tanárképzés kiterjesztését szolgáló reform szüntette meg az egyetemek gyakorló iskoláit. A gyakorlati képzés hiányát nem egyenlíthette ki a kötelező tanulmányi rend nagyon magas óraszám, ami a természet-tudományi karokon a heti 40-et is meghaladta.

A felgyorsított káderképzésre való tekintettel 1950-ben a képzési időt 4 évre szállították le. Az ebből származó további túlterhelést 1951-ben a kétszakos képzés helyett az egy vagy másfél szakos képzéssel próbálták enyhíteni. Mind-eből az az ellentmondás állt elő, hogy bár a tanárképzés kötelező volt, lényegét tekintve mégis háttérbe szorult. A pedagógiai tárgyak elméleti színvonala sem volt kielégítő. A fiatal tanárok tanácstalanul álltak a középiskolás korosztály nevelésével járó pedagógiai nehézségekkel szemben, s amint az a gyakorlatban kiderült, egyoldalú szakirányú képzésük is sok hiányosságot, bizonytalanságot takart.

Így hát olyan új intézkedések jelentek meg, amelyek a tanári gyakorlat elmélyítéséhez is hozzájárultak. Hosszú lenne azonban ezeket elsorolni, s miután csak növelték a bonyodalmakat, 1951-ben sor került a tanárképzés problémáinak alapos megvizsgálására. Ezt a vizsgálatot azonban gyökeres intézkedések nem követték.

A legközelebbi kiemelkedő esemény a kétszakosság visszaállítása volt 1954-ben; ez viszont a képzési idő 5 évre való kiterjesztését kívánta meg (1957). Az 5. évet kezdetben gyakorló évek szánták. 1955-től ismét előtérbe került az egyetemi gyakorló iskolák ügye. Majd fokozatosan javult a pedagógia elméleti oktatása, beleértve a pszichológiai és tantárgymódszertani oktatás színvonalának emelkedését is.

Az egyetemek között megosztották a szakirányú képzési feladatokat. Ez lehetővé teszi az erők jobb koncentrálását a képzés színvonalának emelése érdekében. A megosztás a táji jelleggel összefüggő káderszükségletet is igyekszik figyelembe venni.

Ami e vázlatos áttekintésből kimaradt, annak pusztá felsorolása is tetemes: az óvoda; az általános iskolát kiegészítő továbbképző iskola; a felnőttoktatás; a napközi otthon és a tanulószoba; a bentlakásos kollégiumi hálózat; a bejárás; kísérletek az egész napos iskola kialakítására; a beiskolázási rendszer; (a szak-

crettségi); az ifjúsági szervezetek: az Úttörő szervezet és a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség iskolái (főiskolai, egyetemi) szervezetei; a tudósképzés egyetemi előzményei; mindenfajta iskolai képzés egész pedagógiai tartalmának mélyebb elemzése.

Vázlatunk nem több az iskolarendszer *vázának* legfőbb tartó szerkezeténél. Szubjektíven azonban ennél mégis jóval több: egyetlen nagy élmény; az elmúlt negyed század legszemélyesebb szakmai élménye is. Munkánk végén megjelöljük — köteles tisztelettel — a legfőbb forrásokat. Azoknál — ha pontatlanul is — de erőteljesebbek emlékeink.

FORRÁSOK

20 év. Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből.

Szerkesztők: LACZKÓ MIKLÓS, SZABÓ BÁLINT. Bp. 1964.

Nevelésügyünk húsz éve, 1945—1964. Szerkesztette: SIMON GYULA. Bp. 1965.

HENCZ AURÉL: A művelődési intézmények és a művelődésigazgatás fejlődése 1945—1961. Bp. 1962.

Magyarország művelődési viszonyai, 1945—1958. Bp. 1962.

JÓBORU MAGDA: Élet és iskola. Bp. 1961.

SIMON GYULA — SZARKA JÓZSEF: A magyar népi demokrácia nevelésügyének története. Bp. 1965.

TMÁR JÁNOS: A társadalmi-gazdasági haladás és oktatási rendszerünk fejlődése. Bp. 1964.

Statistikai Tájékoztató, 1968—69.

Alsófokú oktatás.

Középfokú oktatás

Felsőoktatás

(Kiadja a Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai Osztálya, 1969.)

A szakmunkásképzés adattára. (Kiadja a Munkaügyi Minisztérium 1969.)

Юдум Вепеш

ПЛАН РАЗВИТИЯ ВЕНГЕРСКОЙ ШКОЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

Автор в своей статье показывает двадцатипятилетнее развитие начальной школы, средней школы, подготовки квалифицированных рабочих и высшего образования, подробно разработав положение проблем касающихся содержания и организации школ различных типов в течение прошедшей четверти века. При оценке новых достижений в развитии школ, автор указывает подчеркивая те общественные потребности — как меру — которые должна была удовлетворить наша школьная система в эпоху строения социализма.

Judith Veress

OUTLINE OF THE PROGRESS OF THE HUNGARIAN SCHOOL-SYSTEM

The twenty-five years' progress of the general school, secondary school, vocational training and higher education is presented in the paper. The author analyses the development of the problems of content and organization of the various types of schools during the past twenty-five years. When appraising the novel accomplishments attained in the progress of education, she specially emphasizes the social needs, as standards which our school-system had to meet in the period of building socialism.